

SCHWEITZER Gábor

DOI: 10.15170/DIKE.2017.01.01.04

tudományos főmunkatárs MTA TK JTI
habilitált egyetemi docens NKE ÁKK

**„Újabb időkben sok magyar utazik a mívelt külföldön”
Politikai-társadalmi útirajzok a 19. század első feléből**

***„Recently Many Hungarians Are Traveling to the Civilized Abroad”
Political and Social Travelogues from the First Half of the 19th Century***

This paper examines how Hungarian travelers presented and characterized the legal system, constitutional life, political, educational and social institutions of Western European countries and the United States in their travel diaries and travelogues in the first half of the 19th century. The authors of these works such as Bertalan Szemere, Sándor Farkas Bölöni, Miklós Wesselényi and others, were among the supporters of the constitutional, political and social reforms in Hungary during the reform era. The basic goal and the prior aim of these travel diaries was to make comparisons between the Hungarian constitutional, political and social institutions with the similar institutions of western states and societies.

Keywords: *travel diary, travelogue, 19th century, reform era, constitution, constitutional institutions, political life, educational institutions, West Europe, United States*

1. „Szemere Bertalannak a sajtót e napokban elbogyott utazását már olvastam. Meleg philantropi szellemtől van áthatva, a leggondosb figyelemmel jegyzé föl mind azt, mit külföldrül honunkba átültetni üdvös volna. Vannak benne csekély fontosságú dolgok is, és sok mi csak a' szerző egyéniségére tartozónak látszik, de a' bájos előadás ezeket is igen érdekesség teszi, s' menti az is, hogy napló alakban van a' mű írva, miben a' gondolatoknak, s' érzelmeknek is helye van.”¹ – ezeket a sorokat Szűcs Miklós, egy alig húsz esztendő fiatal ember jegyezte a naplójába 1840. szeptember 6-án. A politikai, társadalmi és kulturális élet kiemelkedő eseményeit gondosan megörökítő jogvégzett naplóíró figyelmét azonban nemcsak Szemere Bertalan nyugat-európai útleírása keltette fel, hiszen a Bölöni Farkas Sándor észak-amerikai útinaplóját is többször átlapozta.

Bölöni Farkas Sándor 1834-ben Kolozsvárott megjelenő *Utazás Észak-Amerikában* című könyve, valamint Szemere Bertalan „Utazás külföldön” című 1840-ben Budapesten (!) kiadott munkája a legismertebb reformkori politikai-társadalmi útirajzok, útleírások, útilevelek és útinaplók közé tartozik. A korszak sajtója és könyvkiadása fontosnak is tartotta ezeknek a műveknek a közzétételét. Aki azonban nem kívánt vesződni a cenzúrával, külföldön próbálkozott nyomdát,

¹ SZŰCS, Napló 90. 1840. szeptember 6-i bejegyzés.

illetve kiadót keresni kötete számára. Ezt a megoldást választotta *Irinyi József*, aki 1846-ban Halléban tette közzé „Német-francia és angolországi úti jegyzetek” című könyvét.

A nyugati világot bemutató útirajzok szerzőinek többsége – miként *Szalay László*, *Szemere Bertalan*, *Pulszky Ferenc*, *Tóth Lőrinc*, *Gorove István*, *Irinyi József*, *Erdélyi János* – a politikai és társadalmi reformokat szorgalmazó, de legalábbis támogató politikusok, tudósok, szellemi és közéleti személyiségek közül került ki.² Az útleírások közzétételét a hétköznapi látnivalók bemutatása mellett az is motiválhatta, hogy a nyugat-európai alkotmányos, jogi, politikai és társadalmi intézmények megismertetésével a hazai politikai és társadalmi reformok számára is felvillantsanak megoldási lehetőségeket. Az útirajzok szerzői alkalmanként össze is hasonlították a hazai állapotokat a külföldön látott és tapasztalt megoldásokkal. Az útleírások, útilevelek és útinaplók ebben a tekintetben a hazai jogi komparasztika első hajtásait is jelentették, miközben magától értetődően nem tudományos célzattal és módszerrel készült munkákról van szó.³ Az összehasonlítás mellett óhatatlanul felmerül a recepció, illetve az adaptáció kérdése is. Mennyiben szükséges, illetve lehetséges a nyugat-európai államokban látott intézmények átvétele, illetve alkalmazása a hazai reformok előmozdítása érdekében? Erre a kérdésre nem adható egyféle válasz. Az útleírások szerzői közül *Irinyi József* óva intett a mechanikus átvételtől, hiszen miközben a nyugati államok kétségteljesen megérdemlik figyelmünket, a külföldi példa az ész világító fénye mellett „csak másodrendű dolog legyen a bizonyító okok sorában.”⁴ *Szemere Bertalan* viszont az átvétel szükségessége mellett érvelt: „Mint küszködünk mi azzal, ami itten rég megfejtették, mint tapogatójuk félénken, mi itten rég világos. (...) Utazás sok időt s erőt megkímél, sok küzdéstől s kétehtyűl megment, és nekünk, kik a pályán az utósók közt vagyunk, nem találni, csak eltanulni, nem keresni, csak választani, nem teremteni, csak másolni kell.”⁵ *Szalay László* sem látott különösebb kivetnivalót abban, ha Magyarország „utánozza” az angol és francia „alkotmányos státusélel” megoldásait, amennyiben együtt kíván működni az „európai népcsaláddal”.⁶

Nem minden útirajz íródott kifejezetten politikai-társadalmi célzattal. Az 1830-as évek közepén Svájcban és Itáliában utazgató *Wesselényi Polixéna* figyelmét mindenekelőtt a művészeti és természeti látnivalók, valamint a társas élet terei kötötték le, bár találó politikai és társadalmi jellegű észrevételeket is tett. Genfi tartózkodása csalódást keltettek az útleírás szerzője számára a politikai-filozófiai eszmék és a társadalmi valóság közt tapasztalt ellentmondások. „*Odabagyni a szabadság, polgári egyenlőség respublikának nevezett földpontocskáját - fáj. Mily hatalmas van reánk nézve egy gyerekkorunkban tisztelni megtanult névnek! Ámbár polgári egyenlőséget és szabad nemzet magas erényeit - amint tapasztalás nélküli képzeletim lehetségesnek festették vala - nem találtam. Respublikai képzeletimmal éppen ellenkező volt ezen rideg kasztoakra osztott emberi hangyaboly; mert Geneva polgárai oly szoros, áthághatatlan, különrekesztő kasztoakra vannak elosztva, mint hajdanában Egyiptom lakóji. (...) Respublikai egyenlőséggel álmadozóké! Ne*

²A reformkori nyugat-európai utazások politikai és társadalmi jelentőségéhez lásd: FENYŐ, A polgárosodás eszmevilága 603–612., továbbá KAJTÁR, A 19. századi modern magyar állam- és jogrendszer 41., valamint KECSKEMÉTI, Magyar liberalizmus 117–118.

³A hazai összehasonlító jogtudomány kialakulásához újabban lásd HALÁSZ, Wenzel Gusztáv és a magyar jogi komparasztika kezdetei 152–162.

⁴IRINYI, Német-francia- és angolországi úti jegyzetek 11.

⁵SZEMERE, Utazás külföldön 9.

⁶SZALAY, Eredetiség 's utánzás 207.

*válasszátok Genevát ideáltok típusának. Ennek emberi egyenlőséget hirdető filozófusa képzelt respublikájához szlavok tartoztak!*⁷

A természettudós Nagy Károly az 1830-as évek elején jutott el Amerikai Egyesült Államokba. A hazai sajtóban megjelenő útlevelei politikai-társadalmi kérdéseket alig-alig érintettek. A kivételek egyikeként viszont mély együttérzéssel számolt be az őshonos indián lakossággal szembeni embertelen bánásmódról. „*A szegény bonföldiekről – az Indusokról – kik e ’ státusban még itt ’ s amott egy két nemzetségben nyomorún léteznek, majd személyesen fogok neked holmit elbeszélni. Szívem szorong ’ s vérzik keblemben, ha ’ boldogtalan emberfaj eszembe jut; borzadok, ha meggondolom, mint nyomják ki a ’ fejér emberek e ’ faj maradékait lassanként az anyaföldről (...). Átok a ’ civilizációra, ha ezen áron nyeri terjedését!*”⁸

Nem mindenki publikálta a külföldi utazási élményeket rögzítő naplót. A hosszú időt külföldön töltő Széchenyi István, vagy az éppenséggel *Széchenyi Istvánnal* Nyugat-Európában és Angliában utazgató *Wesselényi Miklós* nem jelentették meg az utazások során készített naplót, feljegyzéseket. Műveikben természetesen felhasználták a külföldi tartózkodás során szerzett ismereteket és tapasztalatokat. *Eötvös József* ugyan azt tervezte, hogy nyugat-európai utazásairól szóló feljegyzéseit közzéteszi, de végül a svájci utazásokról készült kéziratot nem adta ki, franciaországi tapasztalatait pedig a „Karthauzi” című regénybe építette be. *Szalay László* az Athenaeum hasábjain jelentetett meg néhány közleményt az útinaplókból, ám tudományos műveiben, miként „A büntető eljárásról, különös tekintettel az eskütszékekre” címen közzétett munkájában bőségesen kamatoztatta a nyugat-európai tanulmányúton szerzett ismereteket.

A politikai útirajzok, illetve útinaplók szerzői közül többen rendkívül tudatosan készültek a nagy utazásra. *Wesselényi Miklós* – nem sokkal nyugat-európai utazásai előtt – a következő sorokat jegyezte fel naplójába: „*Gyermekkoromtól fogva már élt bennem a vágy utazások által magamat javítani, erősíteni, idegen, művelt népek ismeretével önmagamot erkölcsileg és észbelileg tovább fejleszteni s a természet változatos szépségeit, a dolgozó emberek merész alkotásait szemlélni és élvezni.*”⁹ A felkészülés jegyében *Wesselényi Miklós* még angol nyelvleckéket is vett. *Szalay László* az Athenaeum című folyóiratban megjelenő úti naplójában hivatkozott arra, hogy ifjúkori legforróbb vágyai közé tartozott „*egy nap láthatni a külföldet.*”¹⁰ *Böloni Farkas Sándor* pedig a következő sorokat írta az úti készülődés idején *Gedő József* nevű barátjának: „*Ősszel szándékszom – úgymond – innen mintegy másfél vagy két esztendőkre elmenni. Az ég meghallgatta kérésem, s talán elérem azt, mi életemnek egyik fővebb obajtása volt, vagyonomnak egy része feláldozásába kerül ugyan, de ennél szebb kívánságomra soha sem költök. Én most mint egy deák, szüntelen tanulok: geographiai, statistikai és constitutiói ismereteket kell előre szereznem.*”¹¹

Széchenyi István és *Wesselényi Miklós* sokáig tervezték egy közös amerikai út lehetőségét. Naplóikban erről többször tettek említést. Lelkesedésüket leginkább az válthatta ki, hogy az Amerikai Egyesült Államokat, miként egyik feljegyzésében *Wesselényi Miklós* fogalmazott, a

⁷ WESSELÉNYI, Olaszthoni és schweizi utazás. <http://mek.oszk.hu/01000/01017/01017.htm>

⁸ NAGY, Utazási töredékek Éjszak-Amerikából 410. Nagy Károly működéséhez lásd BARTHA, Egy reformkori tudós 27–32 valamint ZAVODSZKY, Az Amerika-motívum 122 ff.

⁹ SZÉCHENYI – WESSELÉNYI, Feleselő naplók 73, 1821. október 29-bejegyzés.

¹⁰ SZALAY, Úti naplóból 370.

¹¹ *Böloni Farkas Sándor* levelét *Gedő Józsefhez* (1829. március 30.) idézi: JAKAB, Böloni Farkas Sándor és kora 291.

szabadság azon dicső hazájának tekintették, amelyet még nem fertőzött meg a szolgaság levegője.¹² Az amerikai út azonban elmaradt, hiszen az angol partoknál végül nem jutottak tovább.

2. De mi kelthette fel *Szűcs Miklós* figyelmét a politikai-társadalmi útirajzok olvasásakor? *Szemere Bertalan* a következő témákat ajánlotta olvasói figyelmébe kötete bevezetőjében: „... Németföldön különösen a népiskolákat, Franciaországban a nyilvános életet, Nagy-Britanniában a fogházakat s népjellemet (...) választám azon fénypontul, mi körül egyéb tárgyak csoportozatai összegyűlnek.”¹³ *Böloni Farkas Sándor* pedig elsősorban amiatt ragadott tollat, mert „az amerikai polgári és társasági életben sik oly pontot találtam tökéletre kifejtve, és sok oly tudnivalót, mik még nálunk, legalább magyarul, ismeretlenek.”¹⁴

Szemere Bertalan tehát Szászország és Poroszország kapcsán mindenekelőtt a népoktatási rendszer működését emelte ki: „Míg Nyugat népei papíralkotványokért dulakodnak, a csendes Németország polgári rendet nevel, mely mind a francia, mind az angol középosztálynál műveltebb lévén, erősb, tömöttebb s állandóbb leend. E nagy munkán dolgozik minden, hatalmával a kormány, részvételével a nép, szellemi erejével a tudós.”¹⁵ A szász és porosz népoktatási rendszer bemutatását követően jó szívvel javasolta a hazai törvényhozás számára, hogy ezen minták nyomán szabályozza, illetve szervezze meg a népoktatási rendszert. Miközben *Szemere Bertalan* Franciaországot a szabadság, Olaszországot a művészetek, Angliát az emberész hazájának tartotta, addig Poroszországot a népnevelés hazájaként mindhárom előbb említett állam fölé helyezte.¹⁶

Pulszky Ferenc hasonlóan vélekedett Poroszországról az 1836-os úti jegyzetekben: Poroszország ugyan nem rendelkezik alkotmánnyal, „de van két erősebb institúciója, melly a' népbe mélyen behat, 's a' jólétet biztosítja”: a népiskola, amely a „legalsóbb rendekig” terjeszti a tudományt, valamint a három évig tartó *Landwehr*, amely a nemzet számára férfiasabb és nemesebb tartást biztosított.¹⁷

Irinyi József viszont úgy látta, hogy a porosz népnevelés mögül hiányzik az alkotmányos szabadság, a politikai élet, amelyek nélkül mesebeszéd a nép műveltségével előállni. A nép műveltségének legjobb eszközének az alkotmányos élet megteremtését tekintette.¹⁸ *Irinyinek* amúgy az volt a véleménye, hogy az államjogi szempontból felszabdalt, központ – ahogy nevezte: alap – nélküli német térségben működő államok nem élnek valóságos államéletet: „Németország valósággal nem is egyéb, mint üvegházi növény.”¹⁹

Wesselényi Miklós érdeklődését mindazonáltal felkeltették a bajor és a württembergi alkotmányos monarchia alapintézményei. Müncheni tartózkodása idején a naplói nagyon készült arra, hogy részt vegyen a törvényhozó testület egyik ülésén, de erre a látogatásra végül időhiány

¹² SZÉCHENYI – WESSELÉNYI, Felelő naplók 75. 1821. november 2-i bejegyzés: „Széchenyivel reggel 9½ órakor Czenkre kiindultunk. Mely különbség a minapi bejövételünk s mostani kimenetelünk közt. Akkor mind csak utunkról, Amerikáról, elindulásunkról beszéltünk, lelkesítve lehellet reánk a szabadság azon dicső hazájának a szolgaság által még meg nem fertőzött levegője szép képzetünkbe. Most mindazokról egy szót sem. Mindazon kitételek helyett, melyeket Széchenyi egy órában tizszer is mondott: „Du wirst schon in England sehen” „Auf unserer Reise nach Amerika” most egy-egy fagyos „Solltest Du jemals nach England kommen” „Sollten wir je zusammen eine Reise machen” vet ki számomra.”

¹³ SZEMERE, Utazás külföldön 9.

¹⁴ BÖLÖNI, Napnyugati utazás 281.

¹⁵ SZEMERE, Utazás külföldön 27. 1836. október 19-i bejegyzés.

¹⁶ SZEMERE, Utazás külföldön 67. 1836. november 2-i bejegyzés.

¹⁷ PULSZKY, Úti vázlatok 46.

¹⁸ IRINYI, Német-francia- és angolországi úti jegyzetek 33 ff.

¹⁹ IRINYI, Német-francia- és angolországi úti jegyzetek 26.

miatt nem kerülhetett sor. „A rendek éppen össze vannak gyűlve. Nagyon sajnálom, hogy egy ülést sem láthatok, mert ma még nem készen és holnap annyira kell sietniünk, hogy nem maradhatunk 2 órával tovább itt, e nekünk, magyaroknak oly érdekes dolgot végig hallgatni. Hogy ezen gyűlekezet céljának és méltóságának megfelel-e vagy nem, hogy igaz, vagy igaztalan úton jár-e - egyformán érdekes és tanulságos lenne tudni. Annál is inkább kívántam volna az egybegyűlt rendeket közelebbről látni és hallani, mert itt egészen különös módon tárgyalják működésüket: nevetnek rajtuk. A hibának vagy a megítélő tömegben, vagy a rendek gyűlekezetében kell lennie, de mindkét esetben óriási és a jövőre nézve nagyon káros. Úgy hallom, hogy igen szabadon beszélnek, közbe-közbe súlyosan támadják a felelős minisztereket. Különböző eddig még egy kiváló szónokunk sincs, de hogy is volna ez - sör és kifőtt gombócok mellett - lehetséges!” – fogalmazott az útinapló számára.²⁰ Württemberg ugyanakkor a bécsi kongresszus óta, Wesselényi Miklós értékelése szerint, a kor szelleméhez képest igen liberális alkotmánnyal rendelkezett. „A miniszterium felelős. A tanácskozások megkezdésekor maga a király proponálja az újonnan behozandó törvényeket s míg e terveket le nem tárgyalták, a rendek nem tehetnek önálló proposíciókat. Ily módon a király csak elegendő munkával kell ellássa a rendeket, és biztos lehet, hogy oppositorum nem kerülhet sor. A törvényeket a király szentesíti; ha a király megtagadja valamely törvény szentesítését, három év múlva újra tárgyalatik e törvény. A rendek minden harmadik évben gyűlnek össze. Szónoki tehetségek itt ép oly kevésnek vannak, mint Bajorországban, de a nyelv (sváb tájszólás) igazán nem szónoklásra való s egy ily sváb Demosthenes bizonyára mulatságos lehet.”²¹

A bajor királyág alkotmányos intézményeiről viszont Tóth Lőrincnek igen kritikus véleménye volt. Az alkotmány elismerte ugyan a szabadságjogokat, de garanciákkal már nem bástyázta körül azokat. „Bajorország alkotmányos ország, alkotmánya 1818-ki csinálmány. Hasonlít a' többi német alkotmányokhoz, melyekbe sok ép elv van lefektetve, életerő nélkül, mert hiányzanak azon garantiák, melyek biztosítják az életet. (...) A' bajor alkotmányban is, mint a' többi német alkotmányok' nagyobb részében ki van mondva a' lelkisméret', a' vélemény', a' szólás' szabadsága, de oly törvényes megszorításokkal a' lehető visszaélések ellen, melyek határozatlan magyarázatúak 's a' magyarázat' kulcsa a' hatalom' kezében lévén, az önkénynek tárt kaput nyitnak, 's a' szerencsétlen megelőző rendszer' szabadságellenes szabályai szerint úgy korlátozva, 's akéint készítve el, hogy a' fényes teoriákból alig képes a' kijátszott élet valamit megmarkolni. Ki van mondva a' státus polgárok' egyenlősége fegyver- adó- 's egyéb terheviseelésben, hivatalképességben, s' a' törvény előtt, de különös rendkívüli esetekben kivételek 's kedvezmények vannak fentartva, melyek a' szabályt magát azonnal megsemmisítik, mibelyt a' hatalomnak ügy teszük.”²² Pulszky Ferencet a szászországi alkotmányos monarchia se hozta lázba: „Szászországban, a' reformatio' bonában, most egy szük mellű aljas szellem uralkodik a' népnél, mely constitutionalismus által palástoltatik, de mindekkoráig bizonyos, hogy két kamara-rendszerök csak annyiban volt hasznos, mennyiben a' nép látja, milly nehéz országot közmegelegedésre kormányozni.”²³ Az úti feljegyzésekben viszont Bölöni Farkas Sándor elismeréssel írt a bajor alkotmányos monarchiáról, de némi túlzással azt állította, hogy a bajor uralkodó „nemes magamegtagadással” mondott le az abszolút uralomról, és az arisztokrácia, valamint a papság által elnyomott nép számára szabad konstitúciót adott.²⁴

²⁰ SZÉCHENYI – WESSELÉNYI, Feleselő naplók 128–129. 1822. március 5-i bejegyzés.

²¹ SZÉCHENYI – WESSELÉNYI, Feleselő naplók 131. 1822. március 7-i bejegyzés.

²² TÓTH, Úti tárcza 82–83.

²³ PULSZKY, Úti vázlatok 45.

²⁴ BÖLÖNI, Napnyugati utazás 103. 1830. december 5-i bejegyzés.

De hadd folytassák útjukat Frankhon felé! *Szemere Bertalan* érdeklődését Franciaországban leginkább a „nyilvános élet” színterei keltették fel. Részletesen ismertette a választási rendszer intézményeit, valamint a kétkamarás törvényhozó testület működését. A komparatisztika jegyében a választási rendszer ismertetése során *Szemere Bertalan* összehasonlította a francia, valamint az angol „követkamara” és a magyar alsótábla társadalmi, foglalkozási összetételét. „Nálunk a követkart teszi: táblabíró, ügyvéd, tisztviselő. De mi ez más, mint három nével nevezett egy személy? Ehhez adok két-három tudóst. Már most hol van a kereskedési- s iparérdeknek értelmes képviselője? A városi követek szinte csak tisztviselők, s ha másképpen volna is, hiszen nincs szavok. (...) Külföldön ez mind másképpen áll. A követek közt van ügyvéd, bíró, birtokos, kereskedő, tudós, hivatalnok a kormány minden ágáibul, katona, gyárnok, és mi legtöbb - exminiszter. Hogy jobban meggyőződjél, barátom, vizsgálj meg, a magyar, francia, angol követház mi elemekből van szerkesztve. A francia ez évi kamarában van: miniszter 5, miniszteri hivatalban dolgozó 8, tábornagy 1, vezérrangú tiszt 19, ezredesen aluli 20, alhajóvezér 1, a béke, törvényszék, királyi s cassatio-tábla bírái közül 74, miniszterkövet idegen udvaroknál 2, statustanácsnok s ezen tanácshoz tartozó 18, egyetemektől 3, királyi mérnök 4, finánci tárnok 1, hadi tárnok 8, stb., szóval királyi szolgálatbeli 164, ezen kívül: ügyész 46, orvos 8, kereskedő, pénzváltó és gyámok 39, vashámorok birtokosa 8, jegyző 4, és föld- ház tőpénzbirtokos 178, szóval nem királyi hivatalbeli 283, összesen = 447. Az angol ez idej alházbán van: lord 59, hajóvezér 3, vezér 14, szárazs s tengeri alsóbb tiszt ezredestől a hadnagyig 142, lord-belnök 7, albelnök 42, lovag, baronet s ily rangú 153, ügyész 61, pénzváltó 40, kelet-indiai birtokos 33, nyugoti 17, kormányhivatalnok 52, sinecurista 114. A magyar követtáblán 1832-ben volt: alispán 42, táblabíró 36, alsóbb hivatalbeli 27, a városok részéről részint bíró, részint tanácsbeli 74, szóval a követtábla állt 179 törvénytudóbul és 44 teológbul. Könnyű átlátni, barátom, hogy a föladatakat jobban az a törvényhozás fejtheti meg, mely magában több ágbeli férfiakat egyesít.”²⁵ A következtetés egyértelmű: az a törvényhozó testület képes az érdemibb munkavégzésre, amelynek tagjai szélesebb spektrumban reprezentálják a foglalkozási ágakat. Anglia kapcsán az útleírás szerzője az alsóházi képviselő és az alsótáblai követ státusza közti különbségre is rámutatott. „Itt a követ az egész ország képviselője, nem a választott megyéé vagy városé, mi okbul itt utasítások nincsenek, mert az ország képviselőjének azokat csak nemzet adhatna (mi törvény lenne), nem pedig egy tartomány. Azok tehát, kik egyiránt az egész nép képviselői, kiket utasítás nem köt s mégis egyértének, inkább és természetesen fölvehetik a barát nevezetét, mert itt a politikai hit és szó, éppúgy, mint a szív érzése, pusztán a követé, mint egyedé s nem mint utasított képviselőé. (...) A 658 tag tehát az alházbán inkább ugyanannyi egyed, semmint követ; nálunk inkább ugyanannyi követ, semmint egyed. Azok tanácskoznak s végeznek, meggyőződésökön kívül senkire nem ügyelve, mint a nemzet föltétlen megbízottai, küldvék az ország külön részébül; köveink pedig jobb kezeiket az utasításra, balikat keblökre teszik, mindkettőre kell hallgatniok.”²⁶ A francia illetve angol törvényhozás megválasztására, összetételére és működésére vonatkozó tudósítások eléggé egyértelműen utalnak arra, hogy az útinapló szerzője szerint felettébb időszerű lenne a hazai törvényhozás szervezeti és működési reformja.

Az igazságszolgáltatási rendszer bemutatása során *Szemere Bertalan* részletesen szólt az esküdtszékről, már csak amiatt is, mert Magyarországon még a közügyeket vezérlők között sem

²⁵ SZEMERE, Utazás külföldön 186. 1837. február 14-i bejegyzés.

²⁶ SZEMERE, Utazás külföldön 268-269. 1837. június 7-i bejegyzés.

sokan ismerték akkoriban ezt az intézményt.²⁷ Az esküdszék jelentőségét legfőképp abban látta, hogy ez az intézmény teremtette meg az ártatlanságnak a legerősebb és legszilárdabb biztosítékát. A nyilvános élet színterei közül természetesen a sajtó – a szabad sajtó – működésének bemutatása sem hiányozhatott. A sajtószabadság biztosítása *Szemere Bertalan* szerint a mindenkori kormányzatnak is érdekében áll, hiszen amíg a sajtó ellen fellépő kormányra bukás, addig a sajtó mellett kiálló kormányra siker vár.

Böloni Farkas Sándor franciaországi útinaplói a korlátozott királyi hatalmat, a kétkamarás törvényhozás felépítését, valamint a felelős miniszteri intézményt mutatták be. Az 1830-as júliusi forradalom után ugyanis Franciaországban megszűnt az abszolút monarchia, az ország uralkodója, *Lajos Fülöp*, az állam „*első tisztviselője*” lett, ugyanúgy viselkedik, mint az állam többi polgára: az utcán gyalog jár és meg is lehet szólítani.²⁸

Az Egyesült Holland Királyságtól elszakadó és függetlenné váló Belgium az 1831-ben létrejövő alkotmányos monarchia intézményei miatt vált érdekessé Magyarországon, különösen az 1848-as polgári forradalom időszakában.²⁹ A reformkori utazók, ha nem is kifejezetten célországként, de Belgiumot is útba ejtették. *Böloni Farkas Sándor* találóan jellemezte a belgákat. „*Amit Párizs csinál, azt csinálja Brüsszel, s Brüsszel után csinálják a többi belga városok. Brüsszel oly miniatúrája Párizsnak, s annyira mindenben követője Párizsnak, hogy ami ott nagyban történik, az visszhangzik itt kicsiben, majd mindenben.*” A belgák számára tehát a franciák mutatják a kibontakozás irányát; 1830. őszén Párizs mintája nyomán Brüsszel is megcsinálta „*a maga revolúcióját.*”³⁰ Az 1840-es évek folyamán Belgiumba elvetődő magyar utazók közül *Tóth Lőrinc* viszont részletesen számolt be a belga alkotmány alapelveiről, valamint a törvényhozás szervezetéről és működéséről. A „*követkamra*” ülésén tett látogatás igen kedvező benyomásokat keltett az útirajz szerzőjében: „*A' viták elég élénken folytak, a' francziáknak sajtát fűrgeségével's tiszta, pontos és szabatos beszédével.*”³¹

A kontinentális Európa partvidékeit elhagyva Anglia kapcsán *Szemere Bertalan* elsősorban a fogházakat ajánlotta olvasói figyelmébe. A hazai büntetőpolitikai reformok egyik szorgalmazójaként Angliát megjárta kortársaihoz, *Böloni Farkas Sándorhoz*, *Gorove Istvánhoz* és *Tóth Lőrinchez* hasonlóan, kellő részletességgel mutatta be a büntetés-végrehajtás reformjára irányuló börtönrendszerek, a hallgató-rendszer és a magány-rendszer működését³², miközben a hazai börtönviszonyok tarthatatlanságára is felhívta a figyelmet.

Az útleírások szerzői többnyire kedvezően vélekedtek Angliáról. „*Európának e' pillanatban legérdekesebb pontja Angolhon. Oda néz minden politikai felekezett' vezére, mint mágnestőre a' kormányos...*” – írta *Pulszky Ferenc*.³³ *Gorove Istvánnak* kifejezetten az volt a véleménye, hogy a nagyszerűség érzete kíséri keresztül az utazót Angolhonban.³⁴ A demokrata érzelmű *Irinyi József* viszont egyáltalán nem volt elragadtatva Angliától, mert bár a kereskedés és a műipar – azaz a kézműipar és a gyáripar –

²⁷ Az esküdszék intézményének bemutatása mások útirajzaiban, így pl. *Tóth Lőrinc* 1844-ben közzétett úti tárcáiban is hangsúlyos szerepet kapott.

²⁸ BÖLÖNI, Napnyugati utazás 177. 1831. március 16-i bejegyzés.

²⁹ Az 1831-es belga alkotmány rendelkezéseit és magyarországi hatását lásd ERDŐDY, A független belga alkotmányos monarchikus rendszer 7-10.

³⁰ BÖLÖNI, Napnyugati utazás 180-181. 1831. március 30-i bejegyzés.

³¹ TÓTH, Úti tárcza 107.

³² SZEMERE, Utazás külföldön 280 ff. 1837. június 19-i bejegyzés.

³³ PULSZKY, Úti vázlatok 46.

³⁴ GOROVE István: Nyugot. Utazás külföldön. Második kötet. Pest, Heckenast Gusztáv, 1844. 117.

terén az angolok bámulatos eredményeket értek el, Angliát az érdemi reformoktól ódzkodó konzervatív arisztokrácia hazájának tartotta.³⁵ De még az Anglia iránt megmutatkozó általános rokonszenv sem volt elegendő ahhoz, hogy ne ítéljék el az angolok írországi politikáját. Az útirajzok szerzői mély ugyanis együttérzéssel írtak az Írországból tapasztalt nyomorról. Az írek fővárosát, Dublint *Szemere Bertalan* egyenesen a siralom völgyének, illetve a koldusok városának nevezte.³⁶

3. Az ifjú *Szűcs Miklós* a naplóbejegyzések tanúsága szerint többször is elolvasta *Böloni Farkas Sándor* észak-amerikai útinaplóját.³⁷ Az útinapló szerzője annak idején abból a célból szelte át az Atlanti Óceánt, hogy a magyarok közül elsőként tudósítson szándékai szerint átfogó jelleggel az Amerikai Egyesült Államok alkotmányos életéről, politikai és társadalmi berendezkedéséről: „*Gondolkozáim, mi lehet utazásomban, mely mégis sokak figyelmét magára vonta? mert azok oly mindennapi ideák Amerikában és Angliában, s oly sokaktól elprédikáltattak már, hogy szinte a közönséges ember is tudja, s előttem is most éppen mindennapiak. Úgy látom, kevés magyarnak volt módja vagy kedve Amerikára fordítani figyelmét s az erről munkákat olvasni, s mivel én a sokaktól mondottakat egybesummáztam magyarul, ez teszi az érdeket. Meglehet, sokak csalódását elrontanám, s authóságom becse is alább szállna, de mégis szeretném valamely írásban megvallani a publicum előtt, hogy az egész munkát csak a szemrehányástól való félelmem szülte. Még nem utaztam volt, mindig szitkozódttam azok ellen, kik utaznak s mégsem írják le utazásukat, s sok másoktól is ezt hallom. Mármost belébozám magam e kelepcebe, s gondolám, minden ember méltán fogja szemedbe lobbantani, hogy te is a szóvitéztek közé tartozol! – és íráim, amit írtam, bizony nagy részént a számadás félelme miatt.*” – írta naplójába már a nyugat-európai és az észak-amerikai utazásról hazaérkezvén.³⁸

Böloni Farkas Sándor lelkes híve volt az USA-nak. „*Hatvan esztendeje már annak, hogy Európának és az emberiségnek szeméi Amerikára vannak függesztve.*”³⁹ Az alapító atyák történelmi érdemként emelte ki, hogy nem ismertek el semmiféle „*státusvallást*”, hogy nincs állandó katonaság, hogy eltörölték az örökös hivatalokat, hogy nincs „*títkos polícia*”, de a legfontosabbnak azt tartotta, hogy a törvényhozó, végrehajtó és ítélő – azaz bírói – hatalmat egymástól teljesen elválasztották.⁴⁰ Az útinapló szerzője elismeréssel írt a fogvatartottakkal szemben humánus bánásmódról törekvő amerikai börtönrendszerekről, a magányos elzáráson alapuló pennsylvaniai, illetve az örökös munkára alapozott auburni rendszerről is: „*Miután Franciaországban és Angliában néhány fogházat láttam, s a hazánkbeliekre is visszaemlékeztem, az amerikaiak annyi magasztalására hittem ugyan, hogy itt csinosabb épületekben s jobb rendben tartott rossz embereket látok - de azt nem is képzeltem, hogy a megjobbításra, az elmének és léleknek ily machinériáit lehessen feltalálni; nem véltem, hogy ezen erkölcsi machinák a megátalkodott gazemberre is ily behatással lehessenek.*”⁴¹

Az amerikai demokrácia és szabadság iránti lelkesedését a rabszolgaság intézményével történt szembesülés lohasztotta le. Marylandi utazása idején olvasott ugyanis egy hirdetőment, amely a „*szerecsen*” rabszolgák árverését adta tudtul. „*Mintha jégkéz vonult volna el szívemen ennek*

³⁵ IRINYI, Német-francia- és angolországi úti jegyzetek 178.

³⁶ SZEMERE, Utazás külföldön 355. 1837. augusztus 5-i bejegyzés.

³⁷ „*Böloni Farkas Sándor észak-amerikai utazását Pomázról magammal hozván elolvastam, most másod ízben.*” SZÜCS, Napló 112. 1841. június 7-i bejegyzés.

³⁸ BÖLÖNI, Napnyugati utazás 557–558. 1836. február 18-i bejegyzés.

³⁹ BÖLÖNI, Napnyugati utazás 304.

⁴⁰ BÖLÖNI, Napnyugati utazás 315. és 489.

⁴¹ BÖLÖNI, Napnyugati utazás 362 ff.

olvasására! s tehát rabszolgák országába érkeztiünk.” – fakadt ki elkeseredésében.⁴² Bölöni Farkas Sándor amerikai útja idején az USA 24 tagállama közül 13 törölte el teljesen a rabszolgaság intézményét.

4. Trefort Ágost a következőképp vonta meg az 1836. évi nyugat-európai utazás mérlegét a visszaemlékezései lapjain: „Ez az utazás rendkívüli módon jó hatással volt rám, elősegítette érésemet, és éveikkel öregbített. Mint ifjanc mentem el, s mint férfi jöttem meg. Gyakorlati érzékem kifejlődött, s nemcsak látóköröm tágult, de külső megjelenésem is finomodott, és megtanultam megérteni a világot és az embereket.”⁴³ Az útleírások ugyanakkor a látókör tágítása révén a magyarországi reformok számára is szolgálhattak az alkotmányos eszmék és alkotmányos intézmények transzfere révén első kézből származó információkkal, illetve a közügyek iránt érdeklődő olvasóközönséget akár meg is győzhették a bevezetendő reformok szükségességéről. A realitásokkal azonban, legfőképp a szuverenitás hiányából fakadó politikai mozgáster szűkösségével, szembe kellett nézni.

Talán erre is utalhattak Erdélyi János 1845-ös franciaországi úti levelének kissé szkeptikus gondolatai: „Újabb időkben sok magyar utazik – velem együtt – a mívelt külföldön, s jobbra sikerül venni tőlük valamit az irodalomban, honunk felvirágzására szolgálót. Az ipar és kereskedelem meglelék szűszőlőiket; a boldogítási tervek nyomban érik egymást, és hála érte, van látjatok előbb-utóbb. (...) Óhajtanám az angol kereskedését, intézeteit, de ahhoz egy szigetke szükséges, meg egy óceán; vágnám a francia politikát, de ahhoz harmincmillió lélekbul álló nemzetke szükséges, egy világrésszel, mely fővárosomra figyeljen; de az efféle vágyódásban elpárolog jobb erőnk, s kivihetlenné vársz lángolásunk.”⁴⁴ A reformkori útleírások, útlevelek és útinaplók a földrajzi és szellemi horizont tágításával mindazonáltal nagy szolgálatot tettek, amint erre Széchenyi István sorai is rámutatnak, aki halás köszönetét fejezte Bölöni Farkas Sándornak az észak-amerikai úti élmények közzétételéért, hiszen a könyv „haszna honosinkra nézve felszámithatatlan.”⁴⁵ Hasonló érzés keríthette hatalmába a külföld megismerése iránt olthatatlan vágyat érző ifjú Szűcs Miklóst is Bölöni Farkas Sándor és Szemere Bertalan úti beszámolóinak elolvasása után.

Felhasznált források és irodalom

- ifj. BARTHA Lajos: Nagy Károly, egy reformkori tudós az Újvilágban. In: Földrajzi múzeumi tan. 8. Érd 1990
- BÖLÖNI Farkas Sándor: Napnyugati utazás. Napló. Válogatta, szerkesztette és a tanulmányt írta: MALLER Sándor. Budapest 1984
- ERDÉLYI János: Úti levelek, naplók. Válogatta, szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta: T. ERDÉLYI Ilona. Budapest 1985
- ERDŐDY Gábor: A független belga alkotmányos monarchikus rendszer megteremtése. Jogtörténeti Szemle 2010/1. 7–10.
- FENYŐ István: A polgárosodás eszmevilága útirajzainkban 1848 előtt. Irodalomtörténeti Közlemények 1964/5–6. 603–612.
- HALÁSZ Iván: Wenzel Gusztáv és a magyar jogi komparatiztika kezdetei. Pro Publico Bono, 2015/3. 152–162.

⁴² BÖLÖNI, Napnyugati utazás 467 ff.

⁴³ TREFORT, Önéletrész 12.

⁴⁴ ERDÉLYI, Úti levelek 348–350.

⁴⁵ Széchenyi István levele Bölöni Farkas Sándornak (Orsova, 1834. szeptember 10.), idézi: JAKAB, Bölöni Farkas Sándor és kora 297.

- IRINYI József: Német-francia- és angolországi úti jegyzetek. Sajtó alá rendezte és az utószót írta: FENYŐ István. Budapest 1998
- JAKAB Elek: Bölöni Farkas Sándor és kora. Keresztény Magvető, 1870/4.
- KAJTÁR István: A 19. századi modern magyar állam- és jogrendszer alapjai. Európa – haladás – Magyarország. Budapest – Pécs 2003
- KECSKEMÉTI Károly: Magyar liberalizmus 1790 – 1848. Budapest 2008
- NAGY Károly: Utazási töredékek Éjszak-Amerikából. Társalkodó 1832. december 29.
- PULSZKY Ferenc: Úti vázlatok 1836-ból. In: Pulszky Ferenc kisebb dolgozatai. Sajtó alá rendezte: LÁBÁN Antal. Bevezetéssel ellátta: MARCZALI Henrik. Budapest 1914 (Erdetei kiadás: Budapesti Árvízkönyv I. köt. Budapest 1839)
- SZEMERE Bertalan: Utazás külföldön. Válogatás Szemere Bertalan nyugat-európai útinaplójából. Válogatta és szerkesztette: STEINERT Ágota. A tanulmányt írta: SÓTÉR István. Budapest 1983
- SZALAY László: Eredetiség 's utánzás a' politica' mezején. Pesti Hírlap, 1844. július 17. In: SZALAY László: Publicistai dolgozatok. Első kötet 1839-1844. Pest 1847 (Reprint kiadás: Budapest 1988)
- SZÉCHENYI István – WESSELÉNYI Miklós: Feleselő naplók. Válogatta, szerkesztette és a tanulmányt írta: MALLER Sándor. Budapest 1986
- SZALAY László: Úti naplóból 1838-1839. V. Athenaeum, 1839. szeptember 22.
- SZŰCS Miklós naplója 1839-1849. Sajtó alá rendezte és a tanulmányt írta: KILIÁN István. Miskolc 1981
- TÓTH Lőrincz: Úti tárcza. Első füzet. Déli Németföldön. Pest 1844
- TREFORT Ágoston önéletrajza. Fordította: BARSÍ János. Sátoraljaújhely 1991
- WESSELÉNYI Polixéna: Olaszthoni és schweizi utazás <http://mek.oszk.hu/01000/01017/01017.htm>
- ZÁVODSZKY Géza: Az Amerika-motívum és a polgárosodó Magyarország. A kezdetektől 1848-ig. Budapest 1992